

Mekke'nin Siyasi Yapısının Rasûlullah'ın Tebliğ Faaliyetine Etkisi

Dr. Fatih ORUM*

Rasûlullah henüz hayatta değil iken, Kureyş kabilesi içinde başlayan ve giderek derinleşen ayrışma

Rasûlullah'ın Mekke'deki davetine gösterilen tepkiye yansımış, davete icabet eden yahut Rasûlullah'ı kolayanlar çoğunlukla

Hâşimoğulları içinden çıkmış, muhalefet kanadını ise çoğunlukla Ümeyyeoğulları oluşturmuştur.

Kur'ân'ın iniş sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için, Mekke ve Medine başta olmak üzere, bölgedeki dînî yapılanmanın tam olarak ortaya konulması nasıl önemliyse; bölgedeki siyasi yapının da doğru bir şekilde ortaya konması o kadar önemlidir. Bu önem sebebiyle Rasûlullah'ın Mekke ve Medine'deki tebliğ faaliyetinin seyri- nin ve bu faaliyete karşı gösterilen olumlu ya da olumsuz tepkilerin anlaşılmasında bölgenin siyasi yapısının, özellikle de Kureyş kabilesi içindeki rekabete dayalı çekişmelerin etkisi göz ardı edilmemelidir. Çünkü Rasûlullah'ın vefatının hemen sonrasında başlayacak ve uzun yıllar sürecek olan bir dizi siyasi olayın temel sebeplerinden biri olan Kureyş içindeki bu çekişmeler, Kur'ân'ın bir takım âyetlerinin doğru anlaşılması, dolayısıyla gerçeklere dayalı bir siyer algısının oluşması için büyük önem arz etmektedir.

Muhammed (s.a.v.)'e nübüvvet verildiği dönemde Mekke'de nüfus ve nüfuz bakımından hâkim kişiler "Mekkeli Müşrikler" dediğimiz, Kureyş kabilesine mensup Araplar'dı. Kureyş kabilesinin soyu İbrahim (a.s.)'ın oğlu İsmail (a.s.)'a

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Süleymaniye Vakfı Başkan Vekili

dayandır. İbrahim (a.s.)'ın oğlu İshak (a.s.)'ın zürriyetinden pek çok nebî gönderilmiş olmasına rağmen İsmail (a.s.)'ın zürriyetinden son nebî Muhammed (s.a.v.) gelmiştir.

Mekke'nin ilk sakinleri olduğu söylenen Yemen asıllı Amâlikalılar'dan sonra buraya Arabistan Yarımadası'nın güneyinden gelen Cürhümlüler yerleşmiştir. Babası İbrahim (a.s.) ile Kâbe'yi temelleri üzerine yeniden yükselten İsmail (a.s.), burada Cürhümlüler'in reislerinden Mudâd'ın kızı Seyyide ile evlenmiş, bu dönemde Kâbe'yle ilgilenip hac işlerini idare etmiştir. İsmailoğulları, Cürhümlüler döneminde Mekke'de yaşadılar, çoğaldılar ve bölgeye dağıldılar. Miladi 207'de yine Yemen asıllı bir kabile olan Huzâalılar Mekke'ye gelip Cürhümlüler'in hâkimiyetine son verdiler. İsmailoğulları bölgede Huzâalılar'la birlikte iki asrı aşkın bir süre yaşamaya devam ettiler. Daha sonra da Mekke'nin hâkimiyeti, Kureyş kabilesine adını veren Fihri b. Mâlik'in altıncı nesilden torunu; Muhammed (s.a.v.)'in de beşinci göbekten dedesi olan ve dağılık haldeki Kureyş kabilesini bir araya getirmesi sebebiyle "Mücemmî = birleştirici" lakabını alan Kusay b. Kilâb'ın gayretleriyle İsmailoğulları'na yani Kureyş'e geçti. Böylelikle İsmail (a.s.)'dan beri Mekke'de tebaa durumunda yaşayan İsmailoğulları ilk kez Mekke'de yönetime sahip olmuşlardı. Dağılık halde yaşayan Kureyş'i bir araya getiren Kusay, Harem bölgesini iskâna açarak bölgenin içini ve dışını kabilenin kolları arasında taksim etti. Karar organı olan Dâru'n-Nedve'yi kurdu ve dini ve siyasi bir takım görevleri Kureyş'in boyları arasında taksim etti. Bu arada takvimler, Son Nebî'nin gelmesine yaklaşık bir asır kaldığını göstermekteydi.

Kusay'ın oğlu olan Abdümenâf'ın oğulları Abdüşems, Muttalib, Nevfel ve özellikle de Hâşim çevre bölgelerle ticari anlaşmalar yaparak Kureyş'in Mekke'yi

aşan bir ticari güç olmasını sağladılar. Öyle ki Mekke, Yarımada'nın kuzeyi ve güneyi arasında ticareti yönlendiren bir merkez haline gelmiş, zenginleşmiş ve itibar kazanmıştı. Kur'ân'da Kureyş suresiyle bu duruma işaret edilmiş, içinde buldukları saygınlık, refah ve emniyet hatırlatılarak Kureyşliler'den Beyt'in (Kâbe) Rabbi'ne kulluk etmeleri istenmiştir.

Son Nebî'nin gelmesine bir asır kala Kusay'ın torunları arasında ortaya çıktığı söylenen bazı ihtilaflar, Kureyş'in kendi içinde, sonuçları uzun yıllar devam edecek bir takım ayrışmalara yol açacaktı. Rasûlullah'ın davetine Kureyş'in gösterdiği farklı tepkilerin anlaşılmasında etkisinin olabileceğine dikkat çekilen bu ayrışmaların ilki, Kusay'ın, Mekke ve Kâbe'yle ilgili bir takım görev ve yetkileri, ölürken oğlu Abdüddâr'a vermesinden, daha sonraları Kusay'ın torunlarının rahatsızlık duymaları üzerine çıktığı söylenir. Kusay'ın vefatından sonra bu görev ve yetkileri kendilerinin hak ettiğini söyleyen Abdümenâf'ın oğulları ile buna karşı çıkan Abdüddâroğulları karşı karşıya gelmiş, Mekke'deki diğer kabilelerden her biri bu iki gruptan birinin yanında yer alıp birlikte hareket edeceklerine dair yemin edince Kureyş kendi içinde "Hilfû'l-mutayyebun" ve "Hilfû'l-ahlâf" adlarıyla tam anlamıyla ayrışmıştı. Bu ayrışmada Esed, Zühre, Teym ve el-Hâris (b. Fihri) oğulları Abdümenâfoğulları'nın; Mahzum, Sehm, Cumah ve Adiyöğulları da Abdüddâroğulları'nın yanında yer alırken, Âmir (b. Lüey) oğulları ile Muhârib (b. Fihri) oğulları ise tarafsız kaldılar. Bu ihtilaf herhangi bir çatışma olmadan ve Hicâbe, Livâ ve Dâru'n-Nedve¹ yönetiminin eskiden

¹ Hicâbe: Kâbe anahtarlarının elinde bulundurulması ve Kâbe perdedarlığı görevi.
Livâ: sancaktarlık görevi.
Dâru'n-Nedve: Mekkeliler'in önemli kararları tartışıp sonuca bağladıkları meclis.

olduğu gibi Abdüddâroğulları'nın elinde kalması, Rifâde ve Sikâye'nin² yönetiminin de Abdümenâfoğulları'na verilmesiyle sonuçlanmıştı.

Yemenli bir tüccarın Mekke'de haksızlığa uğradığını iddia ederek halkı yardıma çağırması üzerine gelişen olaylar, Kureyş içindeki bu ayrışmayı daha da derinleştiren ikinci büyük ihtilafı oluşturacak ve "Hilful-fudûl" denen bir oluşumun doğmasıyla neticelenecekti. Ancak bu oluşum içinde, Ümeyye ve Nevfeleğulları, Abdümenâfoğulları'nın yanında yer almayacaktı.

Buraya kadar anlatılan ihtilaf, Kusay'ın oğullarından Abdüddâr ile Abdümenâf ve bunlardan her biri tarafında kümeleşen Kureyş kolları arasında olmuştur. Ancak Rasûlullah'ın davetine gösterilen tepkilerin anlaşılmasına yardımcı olabilecek daha önemli çekişme ve ayrışmanın Abdümenâfoğulları'nın kendi içinde; Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasında olduğu söylenir. Rasûlullah'a risalet görevi verilmesinin arifesinde, önce Hâşim b. Abdümenâf ile Ümeyye b. Abdişems, daha sonra da Abdulmuttalib b. Hâşim ile Harb b. Ümeyye arasında itibar ve şeref yarışı sebebiyle çekişmeler; bunun sonucunda da bölünmeler yaşandı. Daha önce Abdüddâroğulları'na karşı diğer boylardan da destek alarak birlik oluşturan Abdümenâfoğulları bu defa kendi içinde Benî Hâşim ve Benî Ümeyye olarak ayrılmış hatta Abdümenâfoğulları'ndan olan Benî Ümeyye bu boyun karşısında yer almış, diğer gruba geçmiş oluyordu.

Rasûlullah'ın davetine özellikle Abdümenâfoğulları açısından Kureyş'in gösterdiği tepkiyi; a. olumlu/ılımlı, b. olumsuz/sert olarak ikiye ayırabiliriz. İlk grubu bazı istisnalarla birlikte Ümeyyeoğulları; ikinci grubu da bazı

istisnalarla birlikte Hâşimoğulları teşkil ediyordu. Bu iki grubun arasında bir rekabet olduğu ortadaydı. Bedir savaşında pek çok Ümeyyeli'nin Hâşimî tarafından öldürülmesiyle daha da derinleşen bu gruplaşma, Rasûlullah'ın vefatından sonra da uzun yıllar devam etmiştir.

Rasûlullah henüz hayatta değil iken, Kureyş kabilesi içinde başlayan ve giderek derinleşen ayrışma Rasûlullah'ın Mekke'deki davetine gösterilen tepkiye yansımış, davete icabet eden yahut Rasûlullah'ı kollayanlar çoğunlukla Hâşimoğulları arasından çıkmış, muhalefet kanadını ise çoğunlukla Ümeyyeoğulları oluşturmuştur. Bu ayrışma kendini Medine'ye hicret edenler ve hatta Bedir savaşında karşılaşan taraflar için de göstermiştir. Rasûlullah'ın vefatından bir süre sonra ortaya çıkacak ve İslam Tarihi'ne damgasını vuracak olan Emevi ve Abbasi iktidarları arasındaki kıyasıya rekabetin temelinde de yine Kureyş arasında ortaya çıkan ve yukarıda sözü edilen ayrışma vardır.³

Rasûlullah'ın tebliğine karşı Mekke'deki muhalefetin bir başka yönünü de Mahzûmoğulları (Benî Mahzûm) oluşturmaktaydı. Kureyş'in on kolundan birini oluşturan Mahzûmoğulları, Muhammed (s.a.v.)'e nübüvvet verildiğinde Mekke'de siyasi ve ekonomik yön-

² Rifâde: Mekke'ye gelen fakir hacıları doyurup onlara ikramda bulunma görevi.

Sikâye: Hacılara su tedarik etme görevi.

³ Konuyla ilgili detaylı çalışmalar için bkz. İbrahim Sarıçam, Emevî-Hâşimî İlişkileri, İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar, TDV, Ankara, 1997, s. 33 vd.; Adem Apak, Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü, Ensar, İstanbul, 2012, s. 71 vd.; a.g.m., "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetin Oluşumu", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 10, Sayı: 1. 2001, s. 177 vd.; İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, DİB, Ankara, 7. Baskı, s. 27 vd.; Casim Avci, "Kureyş (Benî Kureyş)", DİA, XXVI, 442 vd.; Muhammed Hamidullah, "Hilful-Fudûl", DİA, XVIII, 31-32; Hüseyin Algül, "Hilful-Mutayyebîn", DİA, XVIII, 32-33.

den öne çıkan kabileydi. Abdulmuttalib'in ölümünden sonra Kureys'in başına Ümeyyeoğulları'ndan Harb b. Ümeyye, onun ölümünden sonra da Mahzumoğulları'ndan Velîd b. Muğîre geçmişti. Rasûlullah'a sert muhalefette bulunan Ebû Cehil de bu kabileye mensuptu.⁴ Şayet doğruysa, tarih kitaplarında Velîd b. Muğîre ve Ebû Cehil'e nisbet edilen şu ifadeler, Mahzûmoğulları'nın Rasûlullah'ın davetine karşı tavırlarının temelini göstermesi açısından önemlidir:

"Abdümenafogulları ile şeref hususunda anlaşmazlığa düştük. Onlar, halka yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar, kavga eden taraflar arasında arabuluculuk ettiler, biz de ettik. Ödemeye güç yetiremeyenlerin diyetlerini yüklediler biz de yüklendik. Onlar, halka bağışta bulundular, biz de bulunduk. Ta ki kulak kulağa giden iki yarış atı durumuna geldik. Onlar, şimdi kendisine gökten haber gelen bir nebeye sahip olduklarını iddia ediyorlar. Şimdi biz onun dengini nereden bulup, onlara yetişelim! Hayır! Allah'a yemin olsun ki biz hiçbir zaman ona inanmayız ve onu tasdik etmeyiz."⁵

Gerek Ümeyye gerek Mahzûmoğulları'nın Mekke'nin fethine kadar Müslüman olmamakta direnmeleri ve Müslüman olduktan sonra da genelde idari görevlere talip olmaları dikkat çekici bir husustur.⁶ Mekke'nin fethinden sonra indiği rivayet edilen Hucurât suresinin bazı âyetlerinin konuyla ilgili olması kuvvetle muhtemeldir.⁷

Kur'an'da din kardeşliğine vurgu yapan pek çok âyet,⁸ insanın yapısında bulunan ve tabii olarak nübüvvet dönemi Mekke ve Medine'sinde de gözlemlenen, bazen kan bazen menfaat bağıyla oluşmuş tarafgirlik ruhuna yönelik mesajlar taşıyor olmalıdır. Benzer mesaj, yakın akraba dahi olsa adaletten ayrılmama,⁹ Sünnetullah'a aykırı merhamet beklentisine girmeme¹⁰ ve onları dost edinmeme¹¹ yönünde emir ve tavsiye içeren âyetler için de söz konusu olmalıdır.

Kur'an, öncesinde düşman iken din kardeşliği sayesinde birbirlerine yaklaşan, kardeş olan insanların aldığı son halin insanların tahminlerinin çok ötesinde olduğunu şöyle ifade etmektedir:

"Sana hile yapmak isterlerse Allah sana yeter. Seni yardımıyla ve müminlerle destekleyen O'dur. Müminlerin kalplerini birbirine O ısıdırır. Dünya kadar mal harcasan kalplerini birbirine ısıdıramazsın. Ama Allah onları birbirine kaynaştırır. O güçlüdür, doğru karar verir." (Enfâl 8/62-63)¹²

Özellikle Mekke döneminde Rasûlullah'a gösterilen olumlu ya da olumsuz tepkilerin sebeplerinden biri olan siyasi yapı ve temâyül, gerek sözü edilen dönemi gerek Rasûlullah'ın vefatından sonraki gelişmeleri, gerekse de günümüzü doğru anlamamızda göz ardı edilmemesi gereken bir etkidir.

Bu yazımızda kendisine atıfta bulunduğumuz kişilerin şeceresini gösteren bir tabloyu şu şekilde oluşturduk:

⁴ Mehmet Ali Kapar, "Mahzûm (Benî Mahzûm)", DİA, XXVII, 402-403.

⁵ İbn Hişâm, I, 316; Mehmet Ali Kapar, "Ebû Cehil", DİA, X, 117.

⁶ İbrahim Sarıçam, Emevî-Hâşimî İlişkileri, s. 197 vd.; Mehmet Ali Kapar, "Mahzûm (Benî Mahzûm)", DİA, XXVII, 403; İsmail Yiğit, "Emevîler", DİA, XI, 88.

⁷ Mesela bkz. Hucurât 49/ 14, 17.

⁸ Hucurât 49/10;

⁹ Nisa 4/135; En'âm 6/152.

¹⁰ Tevbe 10/113.

¹¹ Tevbe 10/23; Mücâdele 58/22.

¹² Konuya Kur'an merkezli bir bakış için bkz. İzzet Derveze, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, I, 163 vd.

